

Avskrift av historik i förteckning över Jernkontorets arkiv.
upprättad 1904-1908.

Historik.

I Järnkontorets fullmäktiges arkivalier.

onto-
till-

Sedan efter tidigare men resultatlösa uppslag, agenten Anders Beckmansson, 1743 adlad Nordencrantz, vid 1742-1743 års riksdag till sekreta utskottet ingifvit förslag om åtgärder till bergshandteringens befrämjande och utskottet i skrifvelse af den 7 september 1743 anbefallt detta ärende till Kungl. Maj:ts behjärtande, utsåg Kungl. Maj:t den 2 november 1743 tre riksråd baron Olof Cederström, greve Arvid Posse och herr Carl Ehrenpreus att närmare pröfva saken. På framställning af dessa om adjunktion af några bruksägare - en åtgärd som redan af utskottet ifrågasatts - konstituerades därefter genom nådigt bref af den 12 november 1743 tre bruksägare, revisionssekreteraren Carl Gustaf Löwenhielm samt kammarherrarna Sven Cederström och Carl Broman, att deltaga i öfverläggningarna, hvarjämte en kanslist antogs att i denna "järnkommission" eller "bergs kommission" - äfven kallad "järnhandelskommissionen" - föra protokoll.

I början af 1744 inkallades äfven särskilda fullmäktige från bergslagerna, hvilka den 11 februari 1744 på förslag af kommissionen utsågo 12 deputerade ur sin krets att bevista kommissionens öfverläggningar. Efter ytterligare förhandlingar ingåfvo därpå dessa deputerade den 23 februari 1744 till kommissionen en anhållan om dess medverkan, att det, för anskaffande af nödigt förslag till bruksägarnes rörelse, måtte beredas dem rätt till lån å 2 procent i banken mot pant af deras bruks egendom och deras till upp- och stapelstadsvågarne inkomna järn. En sådan utlåning ansåg sig banken emellertid ej kunna medgifva, enär ständerna ej därtill gifvit någon anledning, och med hänsyn till detta

förhållande uppgjordes då förslag om en särskild association för järnhandelns upphjälpande.

Med anslutning härtill öfverenskommo härvarande bruksägare den 17 mars 1744, "till deras hemmavarande medbröder vidare öfverläggning och bifall", att med gemensamt tillskott inrätta ett kontor i Stockholm under styrelse af vissa fullmäktige, som skulle inköpa det järn, bruksägarne eljes ej kunde försälja. Tillskottet skulle bestå i en daler kopparmynt för hvarje tillverkad skeppund järn att betalas med hälften i maj och hälften i september - lån i banken ansågos emellertid ock behöfliga - och kontoret på prof äga bestånd i tre år, hvarefter bruksägarne skulle äga rätt att, om de så önskade, frångå öfverenskommelsen. Så länge föreningen ägde bestånd, skulle de emellertid en gång årligen (den 1 maj) själfva eller genom fullmäktige infinna sig i Stockholm. Kommissarier skulle antagas i stapelstäderna och de värmländska bruksägarne tillfrågas, om de ville ansluta sig till kontoret i Stockholm eller hafva särskildt kontor i Göteborg. För kontorets egen förvaltning skulle finnas sju fullmäktige, däraf tre "inut kontoret" d.v.s. verkligen tjänstgörande och med arvode (1500 daler silfvermynt för år) samt fyra "utom kontoret" d.v.s. utan arvode och egentlig tjänstgöring men med förbindelse att vid behof gifva sitt bistånd "med råd och dåd uti göromålen". Till tjänstgörande fullmäktige utsågs samtidigt lagmannen Olof Malmer, bergmästaren Erik Stockenström och handelsmannen Johan H. Lefebure och till de öfriga ("honorarii") Nordencrentz samt brukspatronerna Johan Möhlman, Michel Hising och Claes Grill. För den närmare tjänstgöringen antogs vid samma tillfälle ett särskildt reglemente¹⁾. Den 17 mars 1744, då detta beslut fattades och af de närvarande bruksägarne underskrefs, kan alltså betraktas så

1) Denna bruksägarnes öfverenskommelse med reglementet finnes i koncept i serien "Handlingar rörande järnkontorets stiftelse", akt nr 50 [Järnkontorets arkiv, nedan sid 34] samt i afskrift i järnkommissionens riksdagsberättelse till 1746-1747 års riksdag bland utskottshandlingarna vid denna riksdag, band nr 39, akt 202 [Riksarkivet].

som järnkontolets egentliga stiftelsedag.

Enligt öfverenskommelsen skulle det sålunda fattade interimbeslutet af bruksägarne i afskrift medtagas till hemorterna och där föredragas för hemmavarande medbröder, hvarefter den 14 maj vidare fullmäktige för dessa skulle sammankomma i Stockholm, medförande första halfva afgiften jämte samtligas underskrifter på öfverenskommelsen. Vid detta majmöte befanns emellertid, att saken ännu saknade tillräckligt stöd, enär förslaget på åtskilliga håll i bergslagerna mötts med betänkligheter och på andra bifallits med oantagliga villkor samt uti Värmland ej hunnit slutbehandlas; och med anledning därpå enade man sig då att dels vid nästa Mickelsmäsas låta upptaga den öfverenskomna halfva afgiften till kontoret från dem, som biträdt dess inrättande, dels hemställa om utsändande till bergslagerna af två deputerade att där ytterligare befordra saken. [Skrifvelse af fullmäktige till Kungl. Maj:t den 29 maj 1744]. Sedan sistnämnda åtgärd tillstyrkts af bergskommissionen uti inforordadt yttrande af den 19 juni samma år samt kommissionen tillika på nytt sammanträdde i december (med utvidgadt antal ledamöter), då den äfven haft att yttra sig öfver ett i Värmland uppgjordt förslag i ärendet, upprepat denna tillstyrkan, blef den 18 december 1744 förslaget om utsändande af särskilda deputerade bifallet af Kungl. Maj:t, som samma dag till deputerade utsåg ofvannämnde C.G.Löwenhielm och bergsrådet Lars Benzelstierna samt för dem utfärdade instruktion. Resorna pågingo under januari-mars 1745 och ledde till det resultat, att numera representanter för något öfver 2/3 af rikets järntillverkning lofvade sin medverkan till kontoret; och efter sedan Löwenhielm och Benzelstierna i mars 1745 afgifvit sina berättelser¹⁾ samt

1). Benzelstiernas, af den 26 mars 1745, finnes för närvarande med bilagda originalöfverenskommelser i olika bergslagerna uti en bunt "Anteckningar om järnkontoret", tillhörande bergskollegiets numera i Riksarkivet förvarade arkiv.

bergskommissionen däröfver den 18 maj yttrat sig, så besl Kungl. Maj:t den 14 maj samma år i enlighet med dess förslag dels att kommissionen skulle öfverlämna bruksägarnes föreningsskrifter till kontorets redan utsedde, i hufvudstaden befintliga "direktörer" (d.v.s. ofvan berörde fullmäktige i kontoret), för att dessa strax skulle kunna vid taga därpå påkallade åtgärder, dels att bergskollegium skulle anbefallas att på anmälan af direktörerna samman kalla de associerade bruksägarna till möte i hufvudstaden. Sedan kommissionen den 22 maj uppfyllt hvad detta Kungl. beslut ålagt den, lät den sina arbeten tills vidare hvila hvaremot "direktörerna" hade att föra verket vidare.

Således saknades af tillräckliga medel försvårade och fördrö de emellertid ännu för kontoret att på åsyftadt sätt upptaga sin finansiella verksamhet. I maj voro tillgångarna i hvarje fall för små, hvadan kontorets fullmäktige för mådde bergskollegium att genom bergmästarne i orterna gif bruksägarna påminnelser att i september insända sina afgifter, men då fullmäktige i förlitan härf på i början af oktober trädde till sina göromål, befunnos endast få bruk ägare hafva fullgjort sina prestanda. Maningsbref i Post tidningen gjorde också föga verkan; då utsändes kallelse brev till hvar och en särskildt med anmaning att i början af 1746 infinna sig i hufvudstaden för att dels inbetala afgiften, dels bestämma de pris, hvarefter kontoret skall inlösa järnet. En myckenhet bruksägare kommo då ock till städes, och det utröntes, att de bruksägare, som undertec nat föreningen om järnkontoret och ännu stodo fast därvid representerade omkring $\frac{3}{5}$ af rikets järntillverkning, i det att de företrädde ett årligt smide af 157,409 skeppun medan de ännu utomstående ansågos representera ett årligt smide af 120,878 skeppund. För verksamheten skulle allts vara att tillgå årligen 157,409 öaler kopparmynt. Efter öfverläggningar, huruvida kontorets verksamhet med järnha deln kunde sättas i gång med denna fond, beslöt man att l

ta därmed anstå, tills vid nästa riksdag utrönts, hvilken författning ständerna ville träffa angående understöd från banken åt kontorets verksamhet, men att under tiden låta inbetalningarna till kontoret fortgå - en stor del af afgifterna hade för öfrigt redan influtit. Tillika beslöts, att man under tiden skulle stå oryggligt fast vid sitt beslut om kontoret, att man genom deputerade skulle vid nästa riksdag arbeta för saken och att, därest hvarje understöd från ständerna uteblefve, på nytt sammanträde skulle bestämma öfver de influtna medlen, hvilka till dess skulle stå orörda för hvars och ens räkning. Åt Stockenström uppdrögs att såsom löntagande fullmäktig tills vidare, jämte kontorets bokhållare, omhänderhafva förefallande sysslor; och skulle öfriga i staden varande fullmäktige härvid utan vedergällning lämna sitt biträde. [Afhandling mellan bruksägarne den 22 februari 1746].

Vid den riksdag, som sammanträdde på hösten samma år, lät Kungl. Maj:t genom utdrag af rådsprotokollet af den 15 oktober 1746 till sekreta utskottet öfverlämna dels järnhandelskommissionens riksdagsberättelse, dels två af bruksägare ingifna memorial i saken. Utskottet remitterade ärendet till den sekreta handels- och manufakturdeputationen, som den 30 november 1747 insände sitt betänkande, hvar på utskottet med ledning däraf den 3 december 1747 fattade beslut i frågan och därom aflät en utförlig skrifvelse till Kungl. Maj:t. Utskottet höll däri nödigt, att till den svenska järnhandels styrsel och främjande ett järnkonto i Stockholm från och med nästa års början borde träda i verksamhet, så att säljarne ej i otid skulle behöfva afytttra sitt järn; att för detta ändamål svenska säljare af järn skulle äga att pantsätta detta i banken mot en ränta af 4 procent; att sålunda erlagd ränta skulle af järnkontoret återbetalas till pantägaren; att kontoret jämväl vid behof skulle för prisens upphjälpande och reglerande uppköpa svenskt järn; samt att den af bruksägarne till kontorets för

beviljade afgiften främdeles borde så utgå, att köpare af järnet vid dess uppvägende å stapelstadsvågarne erlade den bestämda 1 daler kopparmynt för hvarje skeppund stångjärn, hvilken afgift sedan af vågbetjeningen skulle till kontoret aflevereras. De af bruksägarne själfva redan inbetalta afgifterna skulle däremot till dem återbetalas.

Hvad kontorets organisation angick, bestämde utskottet, bland annat, att fullmäktige borde vara fyra, valda af bruksägarne hvar tredje år men med själfkompletteringsrätt, om någon afginge under valperioden. Utskottets beslut, som öfverlämnades till Kungl. Maj:ts verkställande, blef därpå af Kungl. Maj:t den 27 december 1747 delgifvet de redan utsedde "direktörerna" till efterrättelse; de tre förutvarande af dessa utsågo då till fjärde fullmäktig den bekante stockholmsköpmannen Thomas Plomgren, hvarpå kontoret trädde i full aktivitet.

Om de förändringar, kontorets organisation undergick åren 1756-1769 med anledning af järnmanufakturernas intagande, se nedan sid. 21. (*här sid 18*)

På bruks societetens sammankomst år 1841 väcktes åtskilliga förslag om förändring af järnkontorets verksamhet. Sedan desamma öfverlämnats till utredning af en kommitté, upptogos de till afgörande på en extra allmän sammankomst 1842, hvarvid ett af kommitterade framlagdt förslag om järnkontorets ombildning till en privatbank förföll men däremot för kontorets lånerörelse nya bestämmelser antogos att sättas i verket med den 1 januari 1843, enligt hvilka, bland annat, kontorets stångjärns- och manufakturfonder sammanslogos till en gemensam fond, äfvensom nytt uppbörds-sätt för den så kallade järnkontorsdalern antogs.

Första behållna protokollsband är för år 1748. För den föregående tiden finnes emellertid i behåll en del handlingar (koncept till protokoll och till utgående skrivelser, inkomna skrivelser till särskildt Stockenström och dylikt), hvilka för närvarande föreligga i två buntar och

för hvilka tills vidare den ordning ansetts böra bibehållas, som anges af en äldre numrering, enär ett omordnande skulle kräfva mer ingående forskningar än nu därå kunnat nedläggas.¹⁾ Dessa handlingar synas gifva vid handen, att Stockenström under denna begynnelsetid varit den främste målsmannen för kontorets sträfvanden.

Lier-
fvud-

Bland fullmäktiges arkivalier märkas de sedvanliga serierna af protokoll, föredragningslistor, registratur, koncept, diarier och inkomna handlingar, vidare en stor grupp bestående af relationer från mas- och smedsmästare med flere, reseberättelser af stipendiater och andra, afhandlingar med mera rörande bergshandteringen samt slutligen de mycket omfattande räkenskapsserierna.

I åtskilliga fall hafva särskilda serier af protokoll och räkenskaper med mera uppstått med anledning af fullmäktiges förvaltning af vissa speciella fonder, för hvilka tillkomst här nedan närmare redogöres.

Därjämte föreligger en särskild samling af handlingar hvilka icke kunnat inpassas i de förutnämnda serierna och hvilka därför under benämningen varia sammanförts till en gemensam grupp.

1) Handlingarna omordnade av prof. Boëthius, se arkivförteckningen 1964.